

1968 és a kádári politika

FERENC BOROS
1968 AND THE KÁDÁR POLICY

323(437)“1968”:327(439:437)“1968”
327(437:439)“1968”
943.7“1968”
943.9“1968”

The international conditions, the Hungarian and Czechoslovak reform ambitions. The inter-mediating role of János Kádár (according to Hungarian sources). Beginning and strengthening of defection, further defending of political solutions. Accepting the plan of the military action and joining intervention. Hungarian valuation of the events and conditions. Records of Rezső Nyers. After August 1968. Dubček's remembrances.

Az 1968-as „prágai tavaszról” már eddig is könyvtárnyi irodalom jelent meg, ezért felmerül a kérdés, lehet-e még újat mondani e témában. Úgy vélem, igen. Ahogy fokozatosan megnyílnak a levéltárak, folynak a kutatások, a történelmi körülmények és összefüggések vizsgálatai, újabb és átfogóbb ismeretekre tehetünk szert. A teljes valóság megismerése azonban még így is szinte lehetetlen. Csak egy példát említünk: a folyamatokat, sorsokat akkor meghatározó pártok vezető testületeinek tanácskozásairól, legfelsőbb szintű üléseiről feljegyzések, jegyzőkönyvek készültek, melyek részben már hozzáférhetők, de ezekbe sem kerültek be esetenként – akár szándékosan sem – lényeges elemek, nem is szólva arról, ami azon kívül, a szűkebb vezetői körökben viták, eszmecserek során elhangzott, s befolyásolta a döntéseket. Ilyen következtetésekre juthatunk pl. akkor is, ha a szovjet párt legfelsőbb szintű fórumainak tanácskozásairól, ezen belül Kádár János helyzetmegítéléséről, vélekedéseiről akarunk hiteles képet alkotni.¹

A cím is jelzi, hogy e tanulmányban mindenekelőtt a kádári politika csehszlovákiai eseményekhez való viszonyának („közvetítő szerepének”) kérdését kívánjuk a meglévő ismeretek alapján rekonstruálni, némileg szélesebb összefüggésekbe helyezve.

1. A nemzetközi körülmények, a magyar és csehszlovák reformtörekvések

Gömöri Endre Stefan Zweig: *Az emberiség csillagévei* című könyve kapcsán utal arra, hogy egy ilyen csillagév volt 1968, amely egy amerikai történész szerint a kesspenge élességével hasított bele a kor történelmébe, elválasztva az Akkort a Múlttól, a múltat a jövőtől.²

Az utalásban említett kerekasztal-vita az alábbi tényeket emeli ki: a nyugati diáklázadások fellobbanása, amelyek életforma-lázadásokat fejeztek ki, a radikális bal-

oldali „nekilendülések”, amelyek már tudatosan szakítottak a létező szocialista modellel, de reménykedtek annak megújulásában. Nem folyt vér, házak nem omlottak össze, de – ahogy a vitában elhangzott – mélyebbnek lehetett tekinteni a kialakult válsághelyzet 1968-ban, mint amilyen 1956-ban volt. 1968-ban összezavarodtak a nemzetközi frontok is. A vietnami háború után az Egyesült Államok presztízvesztést szenvedett. Brezsnyev úgy látta, hogy egy meggyengült Egyesült Államokkal és Nyugat-Európával áll szemben. Kína feléledt, mindkét felet, a tőkés világot és a Szovjetuniót is igyekezett „körbefogni”. A Szovjetunió ilyen körülmények között az európai status quo megtartására koncentrált már csak a németkérdés miatt is, amely a lengyel magatartást is jelentősen determinálta.

Az SZKP XX. kongresszusa 1964-ig pozitív felhajtó erő volt. A Szovjetunió belső gazdasági reform felé is hajlott. Hruscsov 1964. évi puccsszerű megbuktatása után Koszigin az erős központi ágazati irányítás mellett decentralizációval is próbálkozott. A brezsnyevi politika 1968-ban ennek is végét vetett. 1968-cal bizonyítani lehetett, hogy a szocialista megújhodási törekvések instabilitást hozhatnak a szocialista országokon belül.

Nem kétséges, hogy a kibontakozó csehszlovákiai és a magyarországi reformok tartalmuknál fogva a sztálini típusú gazdasági rendszer meghaladását jelentették, sőt a csehszlovák reform nagyon gyorsan és radikálisan politikai szintre terelődött. Ezért ezek felszámolását a szovjet politika alapvető létérdekének tekintette és geopolitikai érdekeinek rendelte alá, miután Csehszlovákia a szovjet stratégiában kiemelkedő szerepet töltött be.³

Magyarország az 1956-os forradalom utáni évek elszigeteltségéből kitörni szándékozva 1963–1967 közt az emancipáció útjára lépett: a nyitás irányai a szomszédok és a fejlődő országok felé mutattak, megőrizve az ország abszolút lojalitását Hruscsov után is a brezsnyevi politikához. 1963 végén megkezdődött a nyugati országokkal fenntartott kapcsolatok nagykövetségi szintre emelése. Németországgal erre csak 1973-ban került sor, de már 1963 elejétől a magyar vezetés titkos tapogatózó tárgyalásokat folytatott kereskedelmi képviselő felállításáról. 1964-ben áttörés következett be az idegenforgalom terén, jelentősen megnőtt a nyugati turisták száma Magyarországon. Az Egyesült Államokkal is megkezdődött 1964-ben a kapcsolatok normalizálása.

Hogy a magyar vezetés Brezsnyev irányában továbbra is a lojális, megbízható, kiszámítható partner szerepét alakította, a szocializmus alapjainak védelme mellett két alapvető nemzeti érdekű oka volt: a nyugati gazdasági kapcsolatok fejlesztésének fokozottabb igénye a magyar gazdaság modernizálása érdekében, illetve a gazdasági mechanizmus reformjának akkoriban megindult előkészítése. Különösen fontos volt a szovjet vezetés megnyugtatása, hogy a magyar reform csupán a gazdasági szférára terjed ki.⁴

A magyar reform „atyjának” tekintett Nyers Rezső később, 1993-ban úgy fogalmazott, hogy a születő „csehszlovákiai és a magyarországi reformok szinte ikertestvérei voltak egymásnak, oly mértékben hasonlított egyik a másikra annak ellenére, hogy nem együtt, hanem egymás mellett kerültek kidolgozásra” a hatvanas évek második felében. Ennek az a magyarázata, hogy a termelési viszonyok és az intézmények terén domináltak a közös vonások: a gazdasági növekedés forrásai kimerültek, fokozódó egyensúlyi zavarok jelentkeztek, a kelet–nyugati kapcsolatokban a

sajátos tranzitív szerepet egyik ország sem tudta már a korábbi módon eredményesen betölteni. A hatvanas évek közepére a reformok mindkét országban a további fejlődés szempontjából életfontosságúvá váltak. A reformok szellemi forrása mind Prágában, mind Budapesten az a típusú értelmiség volt, amely egy „européer szemlélet és látókör birtokában igyekezett a baloldali szociális felfogást összekapcsolni a fejlett nyugati gazdaságoktól átvehető módszerekkel, s azokat átplántálni a köztajdon és a tervezés intézményrendszerére”.⁵

Ugyanakkor hamarosan láthatóvá váltak a magyar és a csehszlovák reformfolyamat közötti eltérések is. Csehszlovákiában a reformtörekvések a hatvanas évek közepétől sajátos körülmények között jelentkeztek, ami összefügg az 1968-hoz vezető út elemeivel.⁶ A csehszlovák értékelések az 1968-hoz vezető út három elemét szokták említeni: Csehszlovákiában az ötvenes évek után a *desztalinizálás nem történt meg*, ezért a hatvanas évek során ilyen körülmények között, burkoltabb formában kellett eljutni a reformgondolathoz (lásd a Šik-féle bizottság létrejöttének körülményeit, amelyről később [1998. július] ő is említést tett a *20 Jahre nach dem Prager Frühling* című visszaemlékezésében).⁷ A hatvanas években egy *bizonyos fokú liberalizáció* is végbement Csehszlovákiában, melyet a politika enyhén tolerált. Végül a *nemzetiségi kérdés* előtérbe kerülése, amely mögött a cseh–szlovák viszony húzódott meg.

Tehát a csehszlovák reformtörekvésekben már korábban benne volt a politikai reformgondolkodás is, hiszen a reform érdekében a politikai feltételeket is (a Novotný-féle vezetés eltávolítását) meg kellett változtatni (Magyarországon erre nem volt szükség), s ez folytatódott tovább 1968 januárja után, s ha megfelelő kifutást kap a folyamat, akkor megvolt az esély arra, hogy a reform a politikai rendszert is megrendítse. Ez a magyar politikai vezetésben kezdettől fogva – a lelkesedés mellett – aggodalmakat is kiváltott.

Az MSZMP KB 1966. májusi ülésén döntött a gazdaságirányítási reformról, amely 1968. január 1-jén lépett életbe. Nyers szerint Brezsnjevet a szovjet birodalmi politika és a nemzeti reformpolitika keresztezésében két probléma foglalkoztatta: az elindult reformok lehetséges „dominó-hatása” az érdekszféra országaiban, valamint a világgazdasági nyitás irányzatának következményeként a nyugati országokból érkező „fellazító” hatás veszélye. Míg 1965–1966 a tűrés időszaka volt, majd ez az elfojtás felé haladt, ami 1968–1969-ben be is következett.

A fejlemények tükrében a magyar vezetés megítélése szerint két ellentétes következtetés volt prognosztizálható: ha a csehszlovák reformok túlmennek a szovjetek által elviselhető határokon, akkor ez a mozgalom eltiprásához vezethet, ahogyan 1956-ban Magyarországon. Félő volt, hogy ez diszkreditálhat mindenfajta reformot a blokkon belül, tehát komolyan veszélyeztetheti a magyar gazdasági reform sorsát is. A másik feltevés abból indult ki, hogy ha a prágai reformfolyamat – politikai jellegénél fogva – Moszkva számára elfogadhatatlan lesz, a korlátozott érvényű magyarországi átalakulás (gazdasági reform), amely nem fenyeget politikai destabilizálódással, zöld utat kaphat. A Kádár által képviselt nemzeti érdek azt kívánta, hogy amíg csak lehet, támogassa az új csehszlovák vezetést, hiszen az ottani reformok sikeres megvalósítása esetén a két ország példát mutathat a többi országnak is. Az „internacionalista érdek” viszont azt kívánta, hogy a Dubček-vezetés támogatása miatt ne kerüljön komolyabb konfliktusba a szovjet vezetéssel és a blokk többi or-

szágával. Ezért a csehszlovák vezetőket óvatosságra, a reformok lassítására intette, míg a többieket július közepéig arról igyekezett meggyőzni, hogy tanúsítsanak nagyobb türelmet a prágai fejlemények iránt, a szocializmus ügye ott nincs veszélyben, jóllehet egy bizonyos idő után ebben már ő maga sem volt biztos.⁸

2. A kádári közvetítő szerep (a magyar források alapján)

A magyar vezetésnek és Kádárnak a csehszlovákiai eseményekhez való viszonyában lényegében két, illetve három szakaszt különböztethetünk meg. Az első szakasz hozzávetőlegesen június végéig, július közepéig tart, amikor még a magyar vezetés és Kádár nyíltan és egyértelműen kiállt a csehszlovákiai reformfolyamat mellett, jóllehet a csehszlovák partner felé bíráló megjegyzéseket is tett. A második szakasz az, amikor már elfordult a folyamat nyílt támogatásától, s határozottan felhívta a figyelmet a veszélyekre, a szocializmus útjáról való egyértelmű letérésre utalva, s a harmadik szakasznak az tekinthető, amikor végül is a katonai akcióval is egyetért, de elvben fenntartotta ezek után is a politikai megoldás elsőbbségét.

Ami az első szakaszt illeti, sajátos módon kezdődött. Dubček korábbi ismeretsege alapján is teljes bizalommal volt a reformokat éppen beindító magyar vezető iránt. Ez a bizalom kölcsönösnek is mondható. Dubček Kádárra mint idősebb „barát” barátra tekintett. Még mielőtt az első hivatalos látogatását Moszkvába megtette volna, Kádárt január 21–22-ére Tapolcsányba (egy vadászkastélyba) invitálta, ahol őszintén és nyíltan tájékoztatta terveiről, helyzetéről. A lényegében inkognitóban tett látogatáson hatórás beszélgetés során Kádár megértéssel és együttérzéssel fogadta Dubček tájékoztatóját, és Dubček szorgalmazására a két ország kapcsolatairól is szót váltottak. Kádár jó benyomásokat szerzett Dubčekről, s ezekről még hazaérkezése napján (az esetleges bonyodalmak elkerülése végett) Brezsnyevet is tájékoztatta, s másnap az MSZMP KB Politikai Bizottsága előtt is beszámolt tapasztalatairól.

A PB tagjai egyetértettek abban, hogy folytatni kell a „barátkozást” az új csehszlovák vezetéssel, természetesen kerülve a belügyekbe való beavatkozásnak még a látszatát is, és úgy foglaltak állást, hogy segítséget kell nyújtani Dubčeknek, főként külpolitikai téren. A külügyi titkár, Komócsin ezt a szovjetekre vonatkoztatta, de úgy vélte, hogy feltehetően még inkább kívánatos lesz, hogy „lehetőségeink szerint” ezt a német és a lengyel partnerek irányába is megtegye.

A fentiek azt mutatják, hogy a magyar vezetés önként felvállalta, hogy lehetőségei szerint megpróbál közvetíteni Csehszlovákia Kommunista Pártja (CSKP) és a szovjet blokkhoz tartozó többi országok kommunista pártjai között.⁹

Ennek szellemében került sor Révkomáromban február 4-én az első hivatalos találkozóra a külügyi titkárok részvételével. A külpolitikai kérdések mellett kapcsolati kérdések is felmerültek, Dubček maga vetette fel a magyar–csehszlovák kapcsolatok kérdéskörét, és számos indítványt tett. Kádár támogatásáról biztosította Dubčeknek a kapcsolatok javítására irányuló javaslatait, különösen a gazdasági területre vonatkozókat. A magyar belpolitikáról, az új gazdaságirányítási rendszer bevezetésének a kérdéséről feltehetően taktikai okokból Kádár nem nyilatkozott (meg kell jegyezni, hogy az SZKP KB PB-a már január 18-án áttekintette a csehszlovákiai

helyzetet, ahol aggályok is elhangoztak, s Cservonyenko nagykövet „tartósan bonyolult” helyzet kialakulását jósolta Csehszlovákiában).

Február 21–25. között magyar párt- és kormányküldöttség utazott Kádár vezetésével Prágába az 1948. februári események évfordulójának ünnepeire. Ez alkalommal csak rövid protokolláris találkozóra került sor a két vezető között, Kádár újra szólt az akcióprogram szükségességéről. Kádár találkozott Novotnyval, akit arra ösztönzött, hogy segítse a dubčeki vezetést, működjön együtt a reformszárnyal.

Közben Moszkvában február és március folyamán – külső információáradat hatására – elhangzottak olyan vélemények is, hogy a módszerek Csehszlovákiában hasonlítanak a magyarországiakra (1956). Az SZKP KB PB ülésén március 15-én a helyzet komolyságáról beszéltek, mondván, hogy az események Magyarországon is így kezdődtek 1956-ban. Bilak arról tájékoztatta a szovjet partnert, hogy a kormány nem ura a helyzetnek. Március 21-én a PB ülésen Brezsnyev részletesen beszámolt az SZKP és a CSKP viszonyáról, és Pihója szerint „éles hangon fejtették ki” a tanácskozáson véleményüket, mondván, hogy a helyzet „gyorsan romlik”, Zsivkov, Gomulka, Kádár (?) intézkedéseket sürget. Itt állapotok meg a drezdai találkozóban, és olyan vélemény is elhangzott, hogy „nyomást” kell gyakorolni a csehekre, színvallásra kell készíteni Dubčeket. Úgy vélték, hogy Drezdában Kádár beszélhetne az 1956-os magyar eseményekről. Elhangzott, hogy készen kell állni a végső lépésekre: Andropov szerint katonai vonalon konkrét intézkedéseket kell kidolgozni.¹⁰

Március 23-án sor került Drezdában a szovjet blokk vezetőinek első összejövetelére, amelynek gyakorlatilag egy napirendi pontja volt, a csehszlovák belpolitikai helyzet megvitatása. Az MSZMP KB Politikai Bizottságának március 19-i ülésén, ahol az értekezlet ügye szóba került, vegyes érzelmekkel fogadták a tervet, aggodalmuknak adtak hangot, s úgy ítélték meg, hogy az „ötök” külön összejövetele a csehszlovák fél részvétele nélkül árthat a CSKP-nak, az ellenzékot segíti, s nemzetközileg is rossz visszhangot kelt. Kádár még aznap tájékoztatta fenntartásairól Brezsnyevet, de végül is a meghívást elfogadta. Kádár szerette volna, ha a tanácskozással Romániát is meghívják, de sem ezt, sem azt nem sikerült elérnie, hogy a bolgárok távol maradjanak.

A végül is a hatpárti találkozón szovjet részről a csehszlovákiai fejleményeket „ellenforradalmi jellegűeknek”, a gazdaságpolitikát nyugat felé fordulónak ítélték meg, a polgári demokrácia visszaállításának szándékáról szóltak. Gomulka, Ulbricht és Zsivkov még ennél is sokkal keményebben fogalmazták meg kritikai észrevételeiket.¹¹

Kádár beszéde alapvetően különbözött a többitől. Nem értett egyet Brezsnyevvel és Gomulkával, hogy Csehszlovákiában ellenforradalmi vagy ahhoz hasonló folyamatok zajlanak. Elismerte, hogy vannak erre utaló nyugtalanító jelenségek, melyekkel szemben viszont nem adminisztratív eszközökkel kell fellépni, hanem politikai megoldásokat kell találni. Politikai, ideológiai platformot, cselekvési programot kell a pártnak kialakítani, s a kétfrontos harcra, vagyis a konzervatív, sztálinista erők elleni harc fontosságára hívta fel a figyelmet.¹²

A magyar küldöttség negatív élményekkel tért vissza Drezdából. Kádár és Fock Jenő a PB április 2-i ülésén adott tájékoztatást a drezdai értekezletről, az ottani lehangoló légkörről. A magyar résztvevők számára csalódást okoztak a merev, kemény

vádak, melyekkel a csehszlovák vezetést illették. Kádárék érezték, hogy csökkent a bizalom a többiek részéről Magyarország iránt.

Drezda után a magyar vezetés a hazai lakosság előtt is kiállt a csehszlovákiai változások mellett. Kádár április 19-én a Hazafias Népfront kongresszusán megismételte a korábban a rádióban és a televízióban elhangzott véleményét, miszerint a „csehszlovák testvérpártunk törekvéseit a magunk részéről helyesljük”. A sajtó, elsősorban a *Népszabadság* április, május folyamán részletesen beszámolt a csehszlovák fejleményekről, általában jóindulattal, kritikai megjegyzések nélkül. Nem közzölt egyetlen olyan cikket sem, amely kül- vagy belpolitikai szempontból Dubčekéknek árthatott volna. A két ország viszonyában nem volt feszültség.

Közben szovjet részről a telefondiplomácia csatornáján arról tájékoztatták Kádárt, hogy illegális államellenes csoportosulás létezik Csehszlovákiában. Olyan korábbi amerikai operatív terv jutott a KGB birtokába, amelynek egyes elemei „ma is” érvényesek. Tájékoztattak Brezsnyevnek Dubčekhez április 8-án írt leveléről, amely nyílt bizalmatlanságot fejezett ki Dubček iránt. Brezsnyev április 16-án Kádárral telefonon azt közölte, hogy az események Csehszlovákiában ellenforradalmi irányban fejlődnek, felvetette újra az „ötök” találkozójának és a hadgyakorlat megtartásának szükségességét. Kádár válaszában közölte, hogy célszerűnek azt tartaná, ha Brezsnyev mindenekelőtt Dubčekkel találkozna előbb. Az „ötök” találkozójával kapcsolatosan úgy vélekedett: nem tudja elképzelni, hogyan lehetne a csehek sorsáról a csehek nélkül dönteni.¹³

Április 5-én a CSKP KB jóváhagyta a párt akcióprogramját, amelynek értékelésében Kádár ismét szembekerült az „ötök” többi pártjával.¹⁴

Drezda után a szovjet vezetés taktikát változtatott. Ennek leglényegesebb eleme a politikai, diplomáciai, ideológiai és katonai nyomásgyakorlás együttes alkalmazása és a csehszlovák pártvezetés megosztására irányuló törekvés volt.

Május 8-án legteljesebb titoktartás mellett az „ötök” Moszkvában összeültek, hogy a csehszlovákiai helyzetet megvitassák. Előtte május 4-én Moszkvában fogadták a csehszlovák párt küldöttségét Dubčekkel az élen. Ingerült légkörben folyt a tanácskozás. Brezsnyev Bilak álláspontját értékelte a legtöbbre, s beszélt a hadgyakorlat szükségességéről is. Gromiko „elszabadult ellenforradalomról” szólt, ami legjobb esetben is egy második Romániát jelent, illetve eredményez. Ismét éles vita alakult ki, és Kádár újra egyedül maradt véleményével. Ulbricht és Zsivkov véleményével szemben leszögezte: „jelenleg Csehszlovákiában nem ellenforradalom van, hanem harc indult a múltban elkövetett hibák kijavításáért.”¹⁵ Azok a folyamatok, amelyek aláásták a CSKP tekintélyét, nem 1968 januárjában kezdődtek, hanem jóval korábban. Ezért nem Dubčeket, hanem inkább Novotnyt kell elítélni. Ismételten hangsúlyozta, hogy kívülről nem szabad beavatkozni a csehszlovák belügyekbe, mert az az ellenzéki erőknek kedvez. Az 1956-os módszerrel nem lehet megoldani a csehszlovák válságot. Nincs kifogása a hadgyakorlat ellen, de az arra vonatkozó döntést alá kell vetni politikai megfontolásoknak. (Magyar elemzők véleménye szerint Kádár ekkor már feltehetően tisztában volt azzal, hogy a közös hadgyakorlat egy esetleges invázió előkészítését, főpróbáját jelenti.¹⁶

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága május 24-én tárgyalta a magyar és a szovjet vezetés álláspontjának különbözőségéről a csehszlovák kérdésben. (Meg kell jegyezni, hogy Kádár sosem beszélt „szövetségesek közötti ellentétokról”, mindig csak

„elvi vitákat” említett!) Értékelések szerint eltérés van a nyugattal kapcsolatos gazdasági elgondolásokban, a Varsói Szerződés és a KGST időszerű kérdéseiben, a nemzetközi kérdések megtárgyalásának a módjában. Drezdában és Moszkvában a partnerek részéről meg nem értés, sőt bizalmatlanság volt a magyar elvi és módszerbeli állásfoglalással szemben. A PB ennek tisztázását jelölte meg feladatul, ezért úgy döntött, hogy ezt a magyar és szovjet párt- és kormányküldöttség közeli találkozásán veti fel.

A Politikai Bizottság május 28-án megvitatta a párt külügyi osztályának jelentését a csehszlovák helyzetről. Elvetette az értékelést, amely túlzottan épített az SZKP értékelésére.¹⁷ Utasítást adott, hogy egy reálisabb és pontosabb értékelést készítsen az osztály. Az átdolgozott anyagot a PB június 11-én vitatta meg.

3. Az elfordulás kezdetei és elmélyülése, további kiállás a politikai megoldás mellett

Közben olyan események történtek, melyek Kádár véleményének lassú, fokozatos változását jelezték a csehszlovák kérdés megítélésében. 1968. június 13–15-e között került sor a Dubček vezette párt- és kormányküldöttség magyarországi látogatására, amelyen húsz évre meghosszabbították a magyar–csehszlovák barátsági szerződést. A nyolcórás tárgyalás során Kádár elmondta, hogy a magyar közvélemény higgadtan figyeli a csehszlovákiai fejleményeket, a szocializmus sorsa izgatja. Utalt a politikai és adminisztratív eszközök kombinálásának szükségességére (megemlítve a sajtót is), mondván, hogy számolni kell a nézetek mielőbbi ütközésére a párton belül és kívül. A magyar tapasztalatok a kétfrontos harcra épülnek. Hangsúlyozta, hogy magyar részről „bizalommal vagyunk” a csehszlovák testvérpárt iránt. A kapcsolati kérdésekről szólva utalt arra, hogy „több reformtörekvés van, de alapvetően talán a kettőnké esik legközelebb egymáshoz”. Részletesen szólt a magyar reformról és e téren a tapasztalatcseréket szolgáló konzultációk szükségéről. Felhívta a figyelmet a nemzetiségi kérdés terén meglévő zavaró jelenségekre (cikkek, nyilatkozatok stb.)

Dubček örömmel konstataálta, hogy magyar részről jóindulatú megértéssel követik a csehszlovákiai eseményeket, biztosította Kádárt, hogy a belső problémákat meg tudják oldani. A kapcsolati kérdésekről szólva elmondta, hogy a területi közelség, a gazdasági irányítási rendszerek hasonlósága és a gazdaságpolitikai elvek azonossága olyan tényezők, amelyek objektív feltételeket biztosítanak ahhoz, hogy hatékonyabban tudják összekapcsolni a két ország gazdaságát. Sérelmezte, hogy kérése ellenére küldenek hosszabb időre hadgyakorlatra 40 ezer szovjet katonát. Utalt arra, hogy 1945 óta ilyen jelentős erő nem volt Csehszlovákia területén. Csehszlovákiának 240 ezer fős hadserege van, meg tudják védeni magukat, de a problémákat politikai eszközökkel akarják megoldani. Kádár közölte, hogy felhívták a szovjet vezetés figyelmét a szovjet csapatok jelenlétének veszélyére, utalva arra, hogy e jelenlét felesleges nacionalista megnyilvánulásokat válthat ki. Magyarország részéről csak 800 katona vesz részt a hadgyakorlaton.

A csehszlovák párt- és kormányküldöttség budapesti látogatása idejére időzítve jelent meg Csehszlovákiában O. Machatka cikke, amelyben a szerző Nagy Imre kivégzésének 10. évfordulója alkalmából nyíltan megírta, hogy Nagy Imrét ártatlanul

végezték ki, ami várhatóan nagyon érzékenyen érintette Kádárt. Hamarosan következett az újabb, magyar részről erőteljesen sérelmezett lépés, a *Kétezer szó* című felhívás megjelenése június 27-én. E két esemény időzítése a magyar fővárosban s politikában ingerültséget váltott ki. A *Népszabadság* Machatka cikkét szokatlanul durva hangnemben ítélte el. Vaculík felhívását pedig a szocializmus elleni támadásnak minősítette, s mindkét esetben – most először – adminisztratív intézkedéseket sürgetett. (Dubček üzenetében elítélte a Nagy Imre-ügy felelevenítését a sajtóban, amely éket ver a két párt közé, s Kádár tudomásul vette Dubček elhatárolódását.¹⁸)

Újabb huzavona keletkezett a tervezett varsói találkozó előkészítésével kapcsolatosan, amikor is a szovjetek a kollektív tanácskozás ismételt sürgős összehívását szorgalmazták. A július 9–10-i üzenetváltás során a magyar vélemény az volt, hogy időt kell hagyni a csehszlovák félnek a felkészülésre, ezért előbb célszerű lenne, ha csehszlovák és a szovjetek tárgyalására kerülne a sor (ez utóbbira Pihója is utal), amit viszont szovjet részről időhúzásnak tekintettek. Végül Kádár elfogadta a részvételt azzal, hogy a meghívó levelet, melyet a csehszlovák félnek küldenek, módosítani kell oly módon, hogy az reményt és bizalmat sugározzon.¹⁹

Közben Tuterinov szovjet katonai megbízott július 10-én találkozott Czinege Lajos magyar honvédelmi miniszterrel, s átadta Grecko marsall üzenetét, miszerint „júliusban a VSZ hadseregei gyakorlatot terveznek Magyarországtól északra, s kérte, hogy az első lépcsőben két magyar hadosztály álljon rendelkezésre, és a harmadik hadosztály pedig készenlétben legyen, mondván, hogy Brezsnyev már erről beszélt Kádárral”. Kádár visszaüzent Czinegén keresztül, hogy nincs tudomása ilyen lépésről.²⁰

Az MSZMP KB Politikai Bizottsága július 12-én tárgyalta a magyar álláspontot a csehszlovák kérdésben. Élesebb vagy kevésbé élesebb formában minden felszólaló elutasította a katonai beavatkozás gondolatát.

Július 13-án került sor Révkomáromban az újabb Kádár–Dubček találkozóra, amelyen Kádár megkísérelte rávenni Dubčeket, hogy vegyen rész a varsói találkozón. Dubček szerint a részvétel elfogadhatatlan, előbb kétoldalú kapcsolatok keretében kell tisztázni a kérdéseket. Kádár ezen a találkozón már keményebb hangnemben nyilatkozott, és súlyos hibának tekintette a varsói tanácskozáson való részvétel elutasítását, ami az MSZMP-t és Kádárt személyesen is kényes helyzetbe hozza. Úgy ítélte meg, hogy a csehszlovák válság az egész nemzetközi munkásmozgalm ügye, s felhívta Dubček figyelmét, hogy Jugoszláviának és Romániának megvan a maguk külön érdekei, s nem biztos, hogy a csehszlovák fél megbízható szövetségeseket talál bennük.²¹ Dubček sajnálattal vette tudomásul a magyar vélekedést, s úgy ítélte meg, hogy számukra minden ajtó bezárult. Az eszmecserének mégis az lett eredménye az, hogy a CSKP KB Elnöksége másnap levelet juttatott el Moszkvába, hogy kész az SZKP-val való azonnali találkozóra.²²

Az „ötök” varsói értekezletére július 14–15-én került sor. A magyar pártküldöttséget – vélemények szerint a Dubčekkel történt különálálkozó miatt is – bizalmatlanul és nem titkolt nehezetteléssel fogadták. „A varsói tanácskozás idején mi úgy ültünk ott, mint valami sztrájkőrök” – mondta Kádár a KB augusztus 7-i ülésén. A feszült és ideges légkörben megrendezett találkozón Kádár kétszer is felszólalt. Továbbra is súlyos nézeteltérések voltak a csehszlovákiai helyzet megítélésében. Gomulka ezúttal mérsékeltebb álláspontot képviselt. Kádár több kérdésben Gomul-

ka mellé állt, többek között abban, hogy a csehszlovák válságot nem lehet katonailag megoldani. Újdonság volt, hogy a kialakuló politikai rendszert Kádár most már „jugoszláv színezetűnek” minősítette, de szerinte nem lehet beszélni az ellenforradalom felülkerekedéséről. Elmondta: „Nem szabad leegyszerűsíteni a problémát, összetett folyamatról van szó: Csehszlovákiában demokratizálás folyik, konszolidáció céljából, ugyanakkor szocialistaellenes erők is működnek. A folyamatok egyelőre nem váltak ellenforradalmi jellegűvé. A csehszlovákok nélkül nem határozhatunk. Helytelen hogy nem jöttek el a találkozóra.”²³

Kemény álláspontot képviselt Kádár véleményével szemben Ulbricht és Zsivkov. A keletnémet főtitkár olyan kijelentést tett, hogy Magyarország lehet a következő, ahol az „imperialista beavatkozás” megrendítheti a szocialista rendszert.²⁴ Zsivkov nyíltan a katonai beavatkozás mellett szólt. Brezsnyev mérsékeltebb hangnemet ütött meg. Kádár újabb felszólalásában Ulbricht és Zsivkov szélsőséges nézeteire nem reagált, de kijelentette, hogy a magyar párt felelősséggel foglalkozik a csehszlovák ügyekkel és fenntartja álláspontját.

Az értekezleten – magyar megítélés szerint – még az a felfogás volt uralkodó – összhangban Kádár és Gomulka véleményével –, hogy csak olyan lépést szabad tenni, amit a szocialista országok és természetesen Csehszlovákia közvéleménye is elfogad, s a nyugati hatalmak sem tekintenek beavatkozásnak. A résztvevők hozzájárultak ahhoz, hogy egy újabb levelet intézzenek a csehszlovák pártvezetéshez (amire a CSKP Elnöksége – mint ismeretes – nem reagált).

A magyar delegáció a lengyel támogatással csupán azt tudta elérni, hogy a levélbe bekerült egy olyan bekezdés, hogy az öt párt elhatárolja magát a Novotný-érától és a régi sztálinista múlttól, s helyesli az elkövetett hibák kijavítását, a törvénytelenségek áldozatainak rehabilitását.²⁵

A CSKP-nak küldött, komoly figyelmeztetésnek szánt levél visszautasítása után Moszkva döntő lépésre szánta el magát. Az SZKP Elnökségének július 19–20-i ülésén, feltehetően komoly viták után, három határozat született. A szűkebb pártvezetés mérsékeltebb tagjai, közülük tartozott Brezsnyev is, elérték, hogy az SZKP tegyen még egy kísérletet Prágával az egyezkedésre, s elfogadta a CSKP erre vonatkozó július 14-i kezdeményezését egy újabb kétoldalú találkozóra. Ugyanakkor döntöttek arról is, hogy meg kell kezdeni a gyakorlati előkészületeket Csehszlovákia megszállására. Végül elhatározták, hogy kapcsolatba lépnek Biflakkal, a CSKP Elnökségének ún. „balszárnyával” egy politikai alternatíva kidolgozása céljából. A magyar pártvezetést is tájékoztatták az invázióra vonatkozó döntésről s a részvételre vonatkozó kérésről. Kádár János szűkebb körrel konzultálva hozzájárulását adta a katonai akció előkészítésében való részvételhez (nincs nyoma annak, hogy ezt a PB megtárgyalta volna), amit Brezsnyev köszönettel fogadott: „amíg élek ezt nem felejttem el” – közölte Kádárral.²⁶ Kádárnak ez a döntése magyar vélemények szerint nem a csehszlovákiai helyzettel függött össze, hanem a magyar vezetés szovjet blokkon belüli elszigetelődésével.

Az MSZMP KB augusztus 7-i ülésén felmerült az a kérdés, mi lenne, ha Magyarország nem venne részt az intervenció előkészítésében. Kádár szerint „ez elvileg teljesen lehetséges lett volna. Mondhattuk volna, hogy nem veszünk részt a katonai készütségben. De mi jön ki abból?... Mit jelentett volna, ha mi azt mondjuk: mi nem tartunk velük... Semmit meg nem oldott volna, sőt sokkal komplikáltabb situációt

idézett volna elő... még kiszámíthatatlanabb lépésre szánták volna el magukat (a szovjetek)”.²⁷

Ágcsernyőn július 29-től négynapos elkeseredett vita során a csehszlovák fél végül is kötelezettségeket vállalt a helyzet normalizálására, amit Dubčekék Brezsnyev folyamatos számonkérése ellenére sem akartak vagy tudtak betartani. Ezek után augusztus 3-án került sor a pozsonyi hatpárti találkozóra. Előtte, 2-án az „ötök” külön értekezletet hívtak össze, ahol meghallgatták Brezsnyev beszámolóját Ágcsernyőről, a csehszlovák kötelezettségvállalásokról és ezek teljesítéséről. A hatpárti tanácskozás lényegében egy közös nyilatkozat elkészítésében merült ki, melyet másnap közzétettek. A nyilatkozat ugyan kiállt a bandungi alapelvek mellett, de ugyanakkor helyeselte a szocialista országok korlátozott szuverenitását megfogalmazó ún. Brezsnyev-doktrínát is.

4. A katonai akció tervének tudomásul vétele és csatlakozás az intervencióhoz

Koszigin még Prágában, majd augusztus 7-én Brezsnyev ismét Krímbe invitálta Kádárt, ami elől kezdetben Kádár kitért, végül is a meghívásnak eleget tett, és augusztus 12–15-e között Jaltán két napon át kötetlen eszmecsere keretében Brezsnyevvel, Kosziginnal és Podgornijjal tárgyalt, és megvitatták a csehszlovákiai helyzetet. A forrásaink szerint ez alkalommal Kádár az MSZMP ismert álláspontját fejtette ki. Nemelegyszer bírálta a szovjet magatartást és az általa alkalmazott taktikát. Következetesen kitartott amellett, hogy politikai kérdésekre politikai megoldásokat kell találni, de most már hozzátette, hogy ha nincs más lehetőség, csak akkor jöhet szóba a katonai megoldás. Próbálta győzködni a szovjet vezetőket, hogy a nemzetközi munkásmozgalomban betöltött szerepe miatt sem lehet az SZKP a „tegnap” védője. Támogatnia kell az új megoldásokat, nem avatkozhat be önkényesen más pártok belügyeibe. Brezsnyev felkérte Kádárt, beszéljen még egyszer Dubčekkel.

Ezek után került sor Kádár utolsó közvetítésére, amikor augusztus 17-én Révkomáromban 13 órás feszült és rossz légkörű, meddő megbeszélésre került sor a két vezető között. Feljegyzések szerint Kádár felhívta Dubček figyelmét a veszélyekre, a kialakult súlyos helyzetre. Együtt konstatálták a kilátástalan helyzetet, amikor az események már túlmentek azon a határon, amikor a két párt együttműködésével lehetne cselekedni. Latolgatták a lehetséges eseményeket. Kádár – a feljegyzések szerint – végső konklúzióként két mondattal jellemezte a helyzetet, miután Dubček úgy nyilatkozott: „Ismerem őket [a szovjeteket], a végső lépést nem fogják megtenni.” „Te ismered őket, én meg jobban ismerem őket. Megteszik”²⁸ (ekkor még sem Kádár, sem Dubček nem tudhatta, hogy ugyanezen a napon Moszkvában az invázió időpontjáról is döntöttek).

Kádár azzal tért vissza Budapestre, hogy a Dubček irányította csehszlovák pártvezetés nem akarja, de nem is tudja végrehajtani a két héttel korábbi megállapodásokat.

Pihója anyagából megtudjuk, hogy Moszkvában augusztus 16-án Kirilenko elnökletével új helyzetértékelést vitattak meg, amelynek kidolgozásakor állítólag Kádár Jaltában kifejtett véleményét is „figyelembe vették”. A Politikai Bizottság jóváhagy-

ta Brezsnyev üzenetét Dubčekhez, amelyet Cservonyenkónak kellett átadnia oly módon, hogy a levél tartalmát Bifakék is megismerjék.

Augusztus 17-én Pihója szerint már minden szovjet PB-tag Moszkvában volt (tehát azon a napon, amikor Kádár Dubčekkel tárgyalt), és ekkor már Brezsnyev elnököt, aki mondanivalóját a Kádárral folytatott jaltai megbeszélésének ismertetésével kezdte. Közölte, hogy a magyar vezető a „legteljesebb készségét” fejezi ki „a csehszlovák nép megsegítésére irányuló mindennemű akcióban való részvételt illetően”. Kádár, Brezsnyev tájékoztatása szerint közölte, hogy az MSZMP KB és PB egyhangú döntéssel határozott a megfelelő intézkedésekről, és hogy a hadseregüket készenlétbe helyezték. (Utalt arra is, hogy Kádárt hazautazása előtt arra kérte, hogy még találkozzon Dubčekkel.²⁹)

Ezen az ülésen kezdték meg az invázió közvetlen előkészítését. Itt döntöttek arról, hogy augusztus 18-ára az „ötök” legyenek Moszkvában.

Az augusztus 18-i találkozón kész tényként ismertették a CSKP „egészséges erőinek” az augusztus 20–21-re tervezett akcióját, annak forgatókönyvét, melynek lefolyása már eldöntött. (Kádár itt értesült az időpontról.) Pihója szerint a résztvevő pártvezetők „teljes egyetértésüket fejezték ki” az SZKP KB PB helyzetértékelésével és következtetéseivel.

Az MSZMP KB PB-a 20-án ülésezett. Kádár beszámolt a jaltai, a révkomáromi és a moszkvai tanácskozásról. Eszerint Jaltában teljes részletességgel közölte a szovjetekkel a magyar PB és saját kritikus észrevételeit. Hibásnak nyilvánította, hogy a szovjetek az 1956-os magyarországi receptjüket alkalmazzák a csehszlovák kérdésben, holott a csehszlovák helyzet különbözik az akkori magyarországitól. Azt is alá húzta, hogy a varsói megállapodás tartalma nem jó. Végül hangsúlyozta, hogy ha az SZKP nem támogatja a pártok alapvető megújulását, akkor elveszti vezető szerepét a világmozgalomban. A Politikai Bizottság tudomásul vette Kádár beszámolóját. Az MSZMP KB PB-a hozzájárult Magyarország részvételéhez Csehszlovákia megszállásában.³⁰

5. A történetek és a körülmények értékeléséhez

Augusztus 23-án az MSZMP KB és a Minisztertanács együttes ülést tartott. Ezen az ülésen Kádár összefoglaló tájékoztatást adott a csehszlovákiai események menetéről 1968 januárjától egészen augusztusig bezáróan. Elmondta, hogy a „Szovjetunióval együttes állásfoglalásokra törekedtünk, de kiderült, hogy az események kiváló okairól, a reformokról és a demokratizálás igényeiről eltért a véleményünk. A szovjetek az 1956-os magyarországi módszereket vették alapul, holott a csehszlovák helyzet inkább hasonlít az 1956-os lengyel helyzetre. Végül is a katonai akció »sikeresen lett végrehajtva«, a politikai akció azonban kudarcot vallott. Bifakék – már Bratislavában – segítségkérő levelet adtak át a szovjeteknek, majd azt augusztus 17-én megismételték. Biztosak voltak abban, hogy a pártelnökségben többségbe kerülve törvényes alapot teremtenek a katonai beavatkozáshoz, de akciójuk nem járt sikerrel.” Majd Kádár azzal zárta mondanivalóját, hogy „Ha annak csupán a lát szata kialakulna, hogy a Szovjetunió a Tegnap védője, az a szocialista világmozgalom végét jelentené”.³¹

A Nyers Rezső által összeállított 45 eseményjegyzetből kiderül, hogy prágai reformok már a korai fázisban elvesztették a szovjetek szimpátiáját. Március közepétől-végétől, a CSKP akcióprogramjának előkészületeitől kezdve már jelentkeznek német és bolgár részről a vádaskodások (*amit Pihova anyaga is teljes mértékben alátámaszt*). Akkori magyar információk szerint a keletnémet és a bolgár vezetés szinte „elárasztotta” a csehek elszakadásáról szóló „dokumentumokkal” a szovjet vezetést. A döntő azonban az volt, hogy maga Gomulka is csatlakozott a reformellenes táborhoz. Magyarország és Csehszlovákia együtt nem képviselt akkora erőt, amely ellensúlyozhatta volna a „dominóhatástól” és a nyugat felé történő gazdasági nyitástól való félelmeket. Jugoszlávia „külső szimpátiája” lényegében csak a semlegességben és a be nem avatkozásban realizálódott. Románia – mint sztálinista berendezkedésű ország – nem jelenthetett igazi külpolitikai támaszt Csehszlovákia számára.³²

Dubček 1989-ben az MTV *Panoráma* című műsornak adott interjújában úgy fogalmazott, hogy ha Kádár keményebben kiáll, megakadályozhatta volna a csehszlovák tragédiát. Az értékelések szerint ez a vélemény aligha állja meg a helyét. A szovjet vezetést ugyanis alapvetően biztonsági érdekei mozgatták, s ebben Kádár egyedül gyenge láncszem volt, nem tudta, de nem is kísérelte meg a szovjet érdekeket alapvetően keresztezni. Végül is igazodott a szovjet politikai stratégia érdekeihez, miután politikájának egyik alapvető eleme a szovjetek iránti hűség volt.

A magyar megítélés szerint Kádár számára is a fő kérdés a több- vagy egypártrendszer kérdése volt, s ez utóbbi minden kétséget kizáróan veszélybe került Csehszlovákiában. A CSKP aligha tudott volna egy bizonyos idő után a kérdéssel megbirkózni. Elemzések szerint problémát jelentett, hogy a reform Csehszlovákiában késve indult (az előző politikai vezetés miatt csak 1968 januárjában). Ezért nagy volt a sietség, a kapkodás, s a kívülről megtagadott türelmi idő mellett kellett előrelépni. Feltehetően Kádár a közvetítő politikája révén is az „időtényező” növelésére törekedett: ha ugyanis sor kerülhet a CSKP tervezett kongresszusára, s ott a „kétfrontos harc” elvét sikerül érvényesíteni, ahogy ezt Kádár addig is szorgalmazta, ez kedvezően befolyásolhatta volna a reformpolitika mozgásterének javítását.

A magyar politika „egyeztető” állásponton volt, nem volt bevonuláspárti (ezt Dubček a *I' Unitának* adott interjúban is elismerte 1989-ben.³³ Szolidaritásból vett részt az invázióban. Nem magyar akcióról volt szó, de engedett a magyar vezetés. Kádár sem zárta ki, hogy volt alternatíva, ezt maga is felvetette a párt legfelső fórumán, de ahogy erről már szólunk, nyomósabb érvek szóltak az invázióban való részvétel mellett. Kádár úgy vélte, hogy ha Magyarország nem zárja ki magát a közös lépésből, a magyar reformügyet jobban védheti a későbbiekben, ami a magyar vezetés számára egyik alapvető kérdés volt. Az is tény, hogy a másik alternatíva belső politikai egységet igényelt, és „kétséges, hogy ez megteremthető lett volna a vezetésen belül”. Az említett kerekasztal-vita keretében elhangzott olyan vélemény, hogy pillanatnyilag Kádár ezt határozottabb fellépéssel elérhette volna, de kérdés, hogy az meddig maradt volna fenn és az is, mi következett volna az után.³⁴

Kádár abban bízott, hogy az intervencióval való mind erőteljesebb fenyegetés a csehszlovák vezetést arra készteti, hogy elfogadja a szovjetek alapvető követelését, s ezzel elhárítják a katonai beavatkozást, és nyitva marad az út az egyezkedésre. Úgy tűnt, hogy Ágcsernyőn ez megtörtént, ennek örült, mondván, hogy létrejött

a politikai megoldás, roppant nagy „bajokat” került el ezzel a csehszlovák vezetés – állapította meg. Dubček elfogadta a „szocializmus általános törvényszerűségeinek” érvényesítését, a szovjet és szövetségesei részéről pedig hozzájárultak „a nemzeti sajátosságok” fokozott hangsúlyozásához.³⁵

Jaltában viszont Kádár az ágcsernyői követelmények nem teljesítésének hatására már elvben egyetértett az intervenció lehetőségével, de még továbbra is kitartott a politikai megoldás előnyben részesítése mellett. A csehszlovák vezetéstől várt kemény fellépést a „rend” helyreállítása érdekében. Az augusztus 17-i találkozót Dubčekkel annak reményében vállalta, hogy Dubčeket sikerül rádöbenteni a rendkívül súlyos helyzetre. Ennek eredménytelensége után tette fel Dubčeknek a drámai kérdést: „Mondja, maguk valóban nem tudják, kivel van dolguk?”³⁶

Huszár Tibor könyvében leírja, hogy Kádár a Csehszlovákiával kapcsolatos politikában a legfontosabb döntéseknek a meghozatala tekintetében függetlenítette magát a Politikai Bizottságtól, de a PB és a Titkárság jegyzőkönyvei alapján a vélemények e fórumokon azonosak, elfogadottak voltak. A kormánynak a pusztá végrehajtó szerep jutott.³⁷ Kádár július közepéig nem fenntartások nélkül, de taktikusan és határozottan támogatta a csehszlovák reformfolyamatot. A drezdai és moszkvai értekezleten Brezsnyevvel és más szovjet vezetőkkel történt tárgyalásokon az elszigetelődés kockázatát is vállalva szuverénül képviselte a türelem, megértő bírálat és a szolidaritás politikáját. Elment a kritikus pontig, mintha túlbecsülte volna saját szerepét és lehetőségeit,³⁸ közben nyomasztóan hatott rá, hogy nem volt partnere. Számításai nem jöttek be: a szovjet párt vezetésében voltak ugyan viták, de kisebbségben maradtak a politikai megoldás hívei. A külső és a belső fejlemények szerepet játszottak álláspontjának megváltozásában. A varsói találkozón vált számára világossá, hogy ha kitart különvéleménye mellett, nemcsak a reformok, de egész politikai kurzusa megkérdőjeleződik.³⁹ Kételyeit felerősítette a csehszlovákiai fejlődés belső dinamikája, az, hogy a csehszlovákiai fejlemények a politikai rendszer reformjába csaptak át.

Huszár úgy értékeli, hogy Kádár a magyar reform védelmében adta fel különállását, de még ezután sem azonosítható a szélsőségekkel, visszafogottabb volt, a végéig úgy vélte, hogy a csehszlovákok részvételével kell megoldást találni. Végül is az ágcsernyői és pozsonyi megegyezési kísérlet után, augusztus 18-án Moszkvában aláírta az invázióban való részvételt, és ezzel „bűnrészessé vált”. Augusztus 19–21-e között a művelet operatív irányítását, politikai vezérlését személyesen végzi. Ezáltal „felelőssége nemcsak a döntés meghozatalában, de kivitelezésében is megkérdőjelezhetetlen” – állapítja meg Huszár. Rámutat arra, hogy Kádárnak az egész életpályáját a „kettősség” jellemezte: reformer volt, de egyben „vonalkövető” is: vagyis képes volt egyik „énjét” hirtelen lefojtani, és gyorsan váltani, a másik énjét előtérbe helyezni kritikus helyzetekben.⁴⁰

6. 1968 augusztusa után

1968. augusztus 21-e után Kádár közvetítő szerepe hamarosan megszűnt, bár visszaemlékezések szerint Kádár később úgy nyilatkozott, hogy Ludvík Svoboda mellett neki is szerepe volt abban, hogy Dubčekékat szabadon engedték, és részvételükkel augusztus 23-án megkezdődhettek a szovjet–csehszlovák tárgyalások.⁴¹ A ma

gyar vezetés elfogadta az augusztus 26-i csehszlovák–szovjet megállapodást, ezután a budapesti párt- és kormánykörök kapcsolata Dubček környezetével meglazultak, miután a moszkvai vezetés már közvetlenül tárgyalt Dubčekékkel. Ebben szerepet játszott, hogy Kádár súlyosan elítélte Bifakékat, amiért a nyilvánosság előtt nem merték felvállalni, hogy ők hívták be a Varsói Szerződés csapatait.

Október közepéig Brezsnyev viszonylag rendszeresen telefonált Kádárnak, szeptember 17-én még egyszer sor került az „ötök” találkozására, amikor a résztvevők egységesen támogatásukról biztosították a szovjet politikát Csehszlovákiával kapcsolatosan, ami nem volt más, mint a reformpolitika felszámolása. Kádárék nevéhez már csak egy kezdeményezés fűződik, a mielőbbi csapatkivonás kezdeményezése Csehszlovákiából. Brezsnyev a csehszlovák–szovjet katonai egyezmény megkötése előtt igényt tartott Kádár véleményére. Az egyezmény aláírása október 15-én lehetővé tette a magyar csapatok kivonását Csehszlovákiából.

Október második felétől Brezsnyev telefonjai megritkultak, január végén még felvetette az öt- vagy hatpárti tanácskozás összehívásának a gondolatát, de erre már nem került sor. A csehszlovák kérdés lassan kizárólag a szovjet külpolitika problémájává vált, a szövetségesek véleményére egyre ritkábban tartott igényt.

1968. augusztus 21-e után új helyzet alakult ki mindkét országban. Volt egy „két-ségbeesett”, de bizonyos mértékben sikeres kísérlet, hogy átmentsék a magyar reformok bizonyos elemeit. Kialakult egy lélegzetvételnyi idő augusztus után, ami annak volt köszönhető, hogy Dubček és Černík megmaradt pozíciójában, a reformpolitikusok ugyan „leálltak” azt remélve, hogy esetleg majd folytathatják a reformokat. Sőt 1969–1970-ben nem lehetett még látni, hogy milyen lesz a husáki politika, pragmatikus vagy reformellenes.⁴² Fokozatosan került a hatalom a reformellenesek kezébe, így volt egy átmeneti, lélegzetvételnyi idő a reformok számára.

Kádár október 27-én a KB ülésén azt ajánlotta, „ne keressük, hogy győztünk, vagy ki győzött”, ezt csak később konstatálhatjuk. Feltehetően számolt a negatív alternatívával is, amit talán saját maga is – akaratlanul vagy talán tudatosan is – elősegített, továbbra is vállalva a kockázatot. 1968. december 6–7-én két alkalommal is hosszú beszélgetést folytatott a Budapesten tartózkodó Jurij Andropov KGB-előnökkel, aki 1956-ban budapesti nagykövet volt. A beszélgetésről készült feljegyzés húsz oldala csak a csehszlovák kérdéssel foglalkozik. Források szerint elmondta Andropovnak, hogy az egész csehszlovák politikájuk elhibázott volt, és ha így folytatják, akkor Magyarországnak, Lengyelországnak és az összes többi országnak vége lesz, mert ez a politika zsákutcába vezet. Helyismeret nélkül Dubčekékat állandó sürgetésükkel az egyik rossz megoldásból a másikba hajszolták. A párttanácskozások úgy voltak előkészítve, mint a csapdák. Kádár a legnagyobb nyíltsággal fejtette ki véleményét, és több kérdés végiggondolását javasolta Andropovnak. Nem kifejezetten, de azt sugallta, hogy a kétfrontos harc politikájának érvényesítését tartja szükségesnek, s a türelmet javasolta, s azt az álláspontot képviselte, hogy a csehszlovákok maguk és a maguk módján oldják meg a kialakult helyzetet. (Andropov ezekről a beszélgetésekről otthon részletes tájékoztatást adott.⁴³)

Kérdés, milyen hatásokat váltott ki 1968 leverése Magyarországon. A szellemi életben különösen nagy válságot okozott, amiből azonban utóvédharc is kibontakozott. Ez utóbbit bizonyítja, hogy 1969-ben fogadták el Magyarországon a tudománypolitikai irányelveket, amely a kutatási szabadságot erősítette meg. A nyitás egyéb

területeken is (kultúra, ifjúság irányában) megmutatkozott. 1974–1975 körül ellenhatásokra, lépésekre került sor (lásd a filozófia „lefejezését” az 1975-ben hozott határozattal), amely ugyan Moszkvából indult ki, de az akció – ha kényszerlépésként is, de – magyar volt.⁴⁴ A szocialista országokban 1969 után resztalinizációs folyamat ment végbe: Magyarországon azonban jelen voltak – mint említettük – a védekezési reflexiók is, aminek eredményeképpen lényegében egy pluralista ideológiai, esztétikai, szakmai élet alakulhatott ki az 1974 utáni enyhébb visszarendeződés ellenére is, bár csak szűk keretek között. A reformpolitikában leállás következett be átmenetileg, beszorított helyzetében a pártvezetés nem tudott hatékonyabban előrelépni. 10–15 évet veszített a magyar reformpolitika, és a tényleges kibontakozása már a rendszerváltozáshoz kapcsolódik. Viszont tény marad, hogy a magyar politika nem ítélte el elvben a reformpolitikát az 1968 utáni években sem, nem tett hátraarcot. Létezett a reformpolitikának egy sajátos formája: a közgazdászok, történészek, filozófusok és kultúrpolitikusok sajátos egységfrontja, de ez vékony réteget képezett.⁴⁵

Csehszlovákiában 1968 után egy ideig – mint említettük – nem dőlt el, hogyan fognak alakulni a viszonyok, s rendkívül ellentmondásos helyzet alakult ki, melynek során a kétfrontos harc kérdése is visszafogott formában felmerült, melyet magyar részről Kádárék továbbra is szorgalmaztak. Még az 1969 májusában hatalomra került Husák is ellentmondásosan fogalmazott a jövő irányait illetően. Olyan látszatot keltett, amely bizalmat adott, hogy 1968 januárjából, az elkezdődött reformokból igyekszik megőrizni elemeket. Végül is egy totális visszarendeződésre került sor, és csak a 80-as években, főként a peresztojka hatására élénkült fel enyhe visszatérési törekvés gazdasági téren a reformok irányában.

Sajátos módon alakultak kapcsolataink is. Ennek tanulmányozása több szempontból is fontos. Igaz az, hogy a közvélemény 1968 augusztusa után egyformán elítélte az invázióban részvevő országokat és politikájukat, rövidesen azonban, a kemény visszarendeződéssel párhuzamosan a csehszlovákiai reformokban reménykedő erők kezdtek érzékelhető különbséget tenni az „ötök” között. Érdeklődéssel követték, hogy a „prágai tavasz” eltiprása hogyan befolyásolja a magyar reformokat. Ezek az erők a kádári pozíció megingása miatt alig kaphattak érdemi biztatást és támogatást. Kádár⁴⁶ és a kádári politika, amit tehetett s amíg lehetett 1968 augusztusa után, erőteljesen hangsúlyozta a csehszlovák vezetőkkel történt találkozási során és a diplomáciai kapcsolataiban is a kétfrontos harc folytatásának, illetve érvényesítésének fontosságát.⁴⁷ Érdemes annak is figyelmet szentelni, hogy a magyar–csehszlovák kapcsolatokban betartotta ugyan a „brezsnyevi szolidaritás” követelményeit, de tartalmilag a kapcsolatok építésében, ahol lehetőség nyílt, új és korszerű kezdeményezésekkel lépett fel és kísérletezett.⁴⁸ A magyar és a csehszlovák politikai helyzet különbözősége csak szűk kereteket biztosított a kapcsolatok közösségbeli eltérések érvényre juttatására.

Végezetül megállapítható, hogy Kádár 1968-ban Magyarország mozgásterét bővítésének a lehetőségét látta, ezért viszonyát a csehszlovákiai eseményekhez kezdetől fogva pozitívan határozta meg. Ugyanakkor ebben az évben Kádárnak az egész életdrámája újra lejátszódott. Az alapvető dilemma abból adódott, hogy Kádár egy másfajta szocializmust akart, mint a létező, ezért támogatta a reformokat. Ugyanakkor a kockázatokat a brezsnyevi szolidaritási követelménnyel szemben csak bizo-

nyos határvonalig vállalta fel. Ez a pont a szocializmus alapjai veszélyeztetettségének a felismerése volt. A teljes sajtószabadság, a *Kétezer szó* által képviselt többpártrendszer már nem fért bele az általa elképzelt tűréshatárok közé. Ezért egy bizonyos fokon megváltozott a véleménye a Csehszlovákiában végbemenő folyamatokról. De ehhez feltehetően egyéb tényezők is hozzájárultak. A csehszlovák belpolitikai fejlődés dinamikája életének árnyoldalait is érzékenyen érintette, felszínre hozta, és újabb maradandó nyomokat hagyott Kádárban. Nagy Imre kivégzésének felemlegetése, a törvénysértések kivizsgálásának perspektívája olyan múltbeli lelki görcsöket váltottak ki, „bizonyos lelki akadályok világosodtak meg” (Huszár), melyek minden bizonnyal befolyásolták gondolkodásának változását, ha nem is döntő módon. A döntő változást, a csehszlovákiai fejleményeket mozgató erők türelmetlen, nem kellően átgondolt lépései által teremtett helyzet alakította ki. A „prágai tavasz” jobboldali erői nem kellő átgondoltsággal, önfegyelemmel, hanem rohamléptekkel akarták elérni a célokat, melyek feltételei akkor nem voltak meg. Igazat kell adni az olyan véleményeknek, hogy ha a „politikai reform” kellő ütemben, körültekintéssel folytatódik Csehszlovákiában, kellő kifutási feltételeket tud magának biztosítani, akkor az egy bizonyos fokon elvezethetett volna a pluralizmushoz vagy legalábbis ennek esélyeit növelte volna (ami viszont már nem volt összeegyeztethető Kádár felfogásával és világnézetével). A „prágai tavasz” sikertelenségéhez, a reform kudarcához az időtényező is nagyban hozzájárult. A következményekért a felelősség tehát megosztott.

Jegyzetek

1. R. G. Pihója neves szovjet történész „Csehszlovákia, 1968. Moszkvai nézőpontból, az SZKP dokumentumai alapján” címmel megjelent terjedelmes tanulmányában (*Múltunk*, 1998. 1. sz. 3–41. p.) Kádár János szerepe úgy jelenik meg, mintha mindenben egyetértett volna a szovjet vezetéssel, és a közvetítést a szovjet és a csehszlovák párt között ennek szellemében vállalta, mégpedig a szovjet érdekek képviseletében. Ez így nem felel meg a valóságnak. Feltehetően Pihója is árnyaltabb képet festett volna Kádárról, ha az „ötök” kollektív tanácskozásainak is figyelmet szentel tanulmányában, amely fórumokon Kádár eltérő álláspontjai jól tükröződtek. Nem lehet azt állítani, hogy Kádár a szovjetek utasításait hajtotta végre. Egyformán fontosnak tartotta a megkérdőjelezhetetlen hűséget és szövetségi viszonyt a Szovjetunió iránt, de a reformok támogatását is, amely mellett végig kitartott. Ebből következik, hogy mindkét elkötelezettség mellett érvelt, amikor a csehszlovák ügyről volt szó. A Pihója által elemzett szovjet források ezt a kettősséget nem tükrözik. A valóság inkább az, hogy a közvetítő szerepet Kádár a reform érdekében maga vállalta fel (lásd *Népszabadság*, 1968. augusztus 22. Interjú Huszár Tiborral, aki 1998-ban talán a legátfogóbb elemzést jelentette meg az alábbiakban idézett könyvében Kádár 1968-as szerepléséről: a továbbiakban: Interjú Huszár Tiborral).
2. 1968 és utóélete. (Húsz év múltán... Kerekasztal-beszélgetés a múltról és jelenről, az 1988. március 25-i rádióműsor keretében Almássy Miklós, Gömöri Endre, Köpeczi Béla, Nyers Rezső részvételével.) *Világosság*, 1988. 6. sz.
3. Lásd az 1965-ben kötött szupertitkos csehszlovák–szovjet katonai egyezmény alapján elkezdett nukleáris robbanófejekkel ellátott közép-hatósugarú rakéták elhelyezésére alkalmas raktárak építését az észak-csehországi erdősegekben.
4. Vida István: A Szovjetunió és Csehszlovákia 1968-ban. *Rubicon*, 1998. 8. sz. 41–44. p.

5. Feljegyzés 1968-ból, a csehszlovákiai intervencióról (Nyers Rezső) (a továbbiakban: Nyers-feljegyzés). *História*, 1993. 9–10. sz. 35–50. p. Az összeállítás jelentősége, hogy az 1968 januárja és augusztusa közötti időszak 45. magyar szempontból fontos eseményéről, a magyar–szovjet vezetői kapcsolatáról (Brezsnyev–Kádár „telefondiplomáciai” érintkezéseiről) és e pártok legfelsőbb szintű értékeléseiről ad tömör összefoglalót.
6. Lásd ezzel kapcsolatosan Boros Ferenc: A csehszlovákiai reformtörekvések és elfojtásuk az elmúlt évtizedekben (*Múltunk*, 1990. 2. sz. 69–86. p.), amelyben a szerző a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek végéig bezáróan elemzi a csehszlovák belső társadalmi helyzet alakulását a reformtörekvések tükrében.
7. Uo. Nyers szerint O. Šik elméleti és gyakorlati elemzése mélyrehatóbb és átfogóbb álláspontot képviselt, mint az 1966-ban elfogadott magyar „reform-koncepció”. Huszár István: *Prága–Budapest–Moszkva, 1968*. Budapest, Szabad tér, 1998, 35. p.
8. Lásd Békés Csaba: A Kádári külpolitika 1956–68. *Rubicon*, 1998. 1. sz. 19–22. p.
9. Lásd Huszár: i. m., valamint Interjú Huszár Tiborral: ez utóbbiban úgy fogalmaz, hogy a két pártvezér közötti bizalmi viszonyt a szovjetek saját céljaikra ténylegesen igyekeztek felhasználni, de e szerepet Kádár „a maga módján játszotta el”. (Lásd még Vida István: A magyar pártvezetés és a csehszlovák válság. 1968. január–október. *História*, 1993. 9–10. sz.)
10. Pihója: i. m. 10–15. p. Huszár szerint a szerepeket is kiosztották ezen a tanácskozáson. Huszár: i. m. 42–43. p.
11. Huszár szerint Ulbrichtot, Gomulkát („1956 Dubčekét”) Moszkvában készítették fel, hogy elmondják legszélsőségesebb nézeteiket, amit aztán Brezsnyev tompíthatott. A drezdai tanácskozás inkább egy bírósági tárgyalóteremre hasonlított, Gomulkából az indulat beszélt.
12. Pihója nem utal e nézetkülönbségekre, csupán leszögezi, hogy Drezdában közös közlemény alakult ki, miszerint „a szocialista Csehszlovákiát nem adjuk fel”. Huszár Kádár beszédét részletesen ismerteti munkájában (56–57. p.). Brezsnyev hazatérve, a szovjet párt vezetése előtt szintén nem tért ki a vitára, Kádárról csupán említést tett. Huszár szerint nyilván nem kívánt „magyarügyet” konstruálni a helyzet kapcsán (56. p.).
13. Lásd Nyers-feljegyzés.
14. Pihója szerint a két fél álláspontja az Akcióprogram kapcsán kirajzolódott, Moszkva szerint az nem csak a reformerők programja. Pihója szerint Kádár április 18-án a nyilvánosság előtt elismeréssel szólt a CSKP KB egy sor lépéséről. (Először utalt itt Pihója eltérő véleményekre.)
15. Vida: i. m.
16. Uo. Meg kell jegyezni, hogy amint a drezdai találkozóról, úgy a moszkvairól sem adott Pihója gyakorlatilag semmiféle tájékoztatást.
17. A külügyi osztály jelentése a gazdasági reform át nem gondolt bevezetésének tulajdonította a problémákat. Eszerint a csehszlovákok a jugoszláv utat akarják járni, nyitott nyugati határokat akarnak, az „imperialista hatalmak” támogatását nem utasítják el. Mindez fokozná a szocialista világrendszer nehézségeit, Magyarország számára egyfajta „szocialista kisanthoz” vezetne. Lásd Nyers-feljegyzés, valamint Huszár: i. m. 104–110. p. (Magyar források szerint a magyar párt- és kormányküldöttség június 29–július. 4. között megtartott moszkvai látogatása során „az eltéréseket tárgyalagos szellemben regisztrálták”). Nyers-feljegyzés, 44. p.
18. Huszár véleménye szerint nem elsősorban Machatka cikke volt a döntő Kádár véleményének és magatartásának megváltozásában, bár ez is rontott a reformerők és Kádár viszonyán, hanem erőteljesebben hatott ez irányban a *Kétezer szó* megjelenése. Lásd Interjú Huszár Tiborral, valamint Huszár: i. m. 119–130. p.
19. Nyers-feljegyzés, 45. p.
20. Uo.
21. Uo.
22. Vida: i. m.
23. Nyers-feljegyzés, 46. p.

24. Kádár megütközött ezen a kijelentésen, főként miután Brezsnyev rákérdezésre sem határozta el magát Ulbricht kijelentésétől. Huszár szerint Brezsnyev ismét Ulbrichttal mondatta el, hogy a magyar és a csehszlovák reform rokon. Lásd Interjú Huszár Tiborral.
25. Vida: i. m. Varsóval kapcsolatosan van egy olyan bejegyzés Kádár jegyzetében, hogy „a partnerekkel nem vitatkozni, a szovjetekkel együttmenni”. Lásd Interjú Huszár Tiborral.
26. Vida: i. m. Más forrás alapján utalunk itt arra, hogy ebben az időben Bifak többször is járt Magyarországon, július 20–21-én Ponomarjovval találkozott Balatonaligán magyar közreműködéssel, Bifak Budapesten Kádárt is felkereste, négyszemközti megbeszélést is folytatott vele, Švestka Gosztonyival, a *Népszabadság* főszerkesztőjével találkozott stb. E tényekre részben csak visszaemlékezések utalnak.
27. Kádárék tisztában voltak azzal, hogy ha Magyarország távol marad, megszűnik a lehetőség, hogy befolyásolják az események alakulását mind Csehszlovákiában, mind a Varsói Szerződésen belül (lásd Vida: i. m., továbbá Interjú Huszár Tiborral).
28. Nyers-feljegyzés, 49. p.
29. Pihója: i. m. 35–37. p. Nyers feljegyzése szerint ilyen határozat az MSZMP vezetésében még nem született meg, erre csak 20-án került sor.
30. Nyers-feljegyzés és Vida: i. m. 49. p.
31. Nyers-feljegyzés. I. m. 50. p. Lásd még: Sipos Péter: Kádár János és az 1968. évi bevonulás. *História*, 1992. 8. sz.
32. Lásd még Vida István idézett írását, ahol a szerző úgy vélekedik – igazat adva Nyers véleményének –, hogy valószínűleg „Kádár lebecsülte lehetőségeit, s talán túl korán adta be derekát, de ha már a szovjet pártvezetés egyszer döntött, azt már nem tudta megmáskítani”.
33. 1968 és utóélete. Itt arról szól, hogy Magyarország részéről a kezdeményezés semmiféleképpen nem indult ki. *Világosság*, 1988. 6. sz. 349. p.
34. Uo. 348. p.
35. Lásd Sipos: i. m.
37. Sipos: i. m.
38. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy nincs olyan döntése, amelyben a teljes szuverenitása és függetlensége érvényesülhetett volna. Mindig jelen volt a birodalom kontrollja. A kis mozgásteret ezen belül kellett kialakítania, a legkisebb réseket megtalálni, hogy ne legyen annyira elszigetelve. Ezért vállalta a közvetítő szerepet.
39. Huszár: i. m. 276–77. p.
40. Megjegyzés: Huszár István említett, 1998-ban megjelent, szinte egyedülálló és az eseményeket legrészletesebben elemző munkája után rövidesen újabb könyvet jelentet meg Kádár egész életéről és politikájáról, melynek első fejezetei a *Múltunkban* már megjelentek.
41. Lásd Vida: i. m. és Interjú Huszár Tiborral. Ez utóbbi szerint az augusztus 23–26. közötti konzultációs megbeszéléseken Kádár az intervenció előtti status quo visszaállítása mellett érvelt. Dubček megerősítését javasolta főtítkári tisztségében. Kádárék augusztus 24-én (Moszkvában, a csehszlovák–szovjet tárgyalások idején) levélben fejtették ki álláspontjukat a kialakult helyzetről, miután a tárgyaláson nem vehettek részt, de szovjet részről nem tértek vissza az abban foglaltakra.
42. Husák 1968-ban reformpárti, sőt 1968. augusztus 21-ét elhamarkodottnak, feleslegesnek ítélte meg, de a moszkvai tárgyalásokon már felkínálta magát, hogy a válságot megoldja. Szlovákiát sikerült is gyorsan pacifikálnia. Részletesebben a kérdésről: Boros: i. m.
43. Lásd Interjú Huszár Tiborral. Magyar vélemények szerint ennek a beszélgetésnek lettek következményei, illetve befolyásolták Kádárék további pozícióját. Tény az, hogy a reformpolitika terén az azt követő időszakban Magyarországon is elkezdődött a lassú visszarendeződés. Huszár a könyvében utalást tesz arra (285. p.), hogy a reform „kigazdításának” mikéntje sokáig nyitott volt: Kádárral vagy nélküle történjen. Huszár szerint Kádár életének egyik legnagyobb tévedése volt ez a beszélgetés, hiszen tudhat-

- ta, hogy Andropov játszott a legnegatívabb szerepet ebben az időben a csehszlovák kérdésben (ennek ellenére úgy vélem, mégis nyitott kérdés marad, hogy az óvatos, megfontolt Kádár vajon tévedésből volt ennyire nyílt Andropov irányában, vagy tudatosan vállalta azt, amit mondott, ill. tett). Huszár szerint Andropovnak nagy szerepe lehetett abban, hogy rövidesen „napirendre került a leszámolás az egész kádári garnitúrával”. Interjú Huszár Tiborral.
44. 1968 és utóélete: i. m. 350. p.
 45. Uo. 352. p.
 46. Ezt a fenti tanulmány szerzője 1969–1975 között prágai külképviseleti szolgálata alatt is tapasztalhatta.
 47. Gustáv Husák megválasztása után nagyon rövid időn belül, (május 15–16.) Budapestre látogatott. Kádár utalt arra, hogy 1968 után hat alkalommal találkozott Dubčekkel, és hangsúlyozta a kétfrontos harc szükségét. Még az év decemberében (17–18-án) Kádár Prágába látogatott, ahol erről már konkrétan beszélt: az elmúlt két évtizedes tapasztalokról szólva utalt a baloldali veszélyre, amely talaja volt a jobboldali erőknél. Ez volt a helyzet Csehszlovákiában is, ezért ezt szerinte elemezni kell. A fő veszély mellett szakítani kell minden dogmatikus, szektás antimarxista nézettel, ami – mondja Kádár – természetesen nem recept. Elmondta, hogy nagyon érdekeltek vagyunk abban, hogyan alakul a helyzet Csehszlovákiában.
 48. Lásd a szerző tanulmányát, amely „A magyar–csehszlovák kapcsolatok a reformok tükrében” címmel – akkori beosztása miatt nem saját neve alatt – jelent meg a Magyar Külügyi Intézet *Külpolitika* című folyóiratának 1989. 4. számában (11–38. p.)

FERENC BOROS
1968 AND THE KÁDÁR POLICY

The author according to the newest research results examines the attitude of János Kádár, Secretary General of the Hungarian Socialist Labour Party („his mediatory role”) to the events in Czechoslovakia in 1968, the so-called Prague Spring in a more wide political concept. It is not doubtful that the developing Czechoslovak and Hungarian reforms by their content meant to result the Stalin-type economic system, moreover, the Czechoslovak reform very quickly and radically was pushed to the political level. Therefore, their liquidation was by the Soviet policy considered to be of vital interest and sub-ordinated them to geo-political interests, after what Czechoslovakia gained an important role in the Soviet strategy. The author states that Kádár saw that the Czechoslovak reforms go beyond the acceptable boundary set by the Russians, then this movement can lead to a crush, as it happened in Hungary in 1956, and that it can even seriously endanger the Hungarian economic reform started at that time. Therefore, Kádár tried to carefully support the Czechoslovak reforms (to the middle of August 1968), and then he called the attention of the Czechoslovak Party management to the dangers, referring to the unanimous turning off the socialism (to the end to July 1968), and finally (from August 1968) he agreed with military intervention, urging political solution. For a time he tried to mediate between the Soviet and Czechoslovak Party management, but he found no partners for this between the party leaders of other socialistic countries. Kádár’s whole life was characterised by „duality” – the author cites historian Tibor Huszár, but he was a „follower” as well. The multi-party system represented by the *Two-thousand words* was unacceptable for him. Besides the objective reasons of accepting the military occupation perhaps also that the Czechoslovak press mentioned him the execution of Imre Nagy, and urged the necessity of examination the violation of the law.

Gyönyör József

ÁLLAMALKOTÓ NEMZETISÉGEK

144

ÜSTAVNÝ ZÁKON

z 31. mája 1960

o prevzatí ústavního v Československé socialistické republice

Hlavní ustanovení Ústavního zákona
včetně poznámek

Ústav z 31. mája, se přijímá za Československé socialistické ústavní zákon, který je hlavním ústavním zákonem naší země v společné věci a v společném zájmu naší socialistické republiky a v zájmu všech národů socialistické republiky, polské a ukrajinské republiky a ve věci naší republiky a v zájmu všech národů socialistické republiky a v zájmu všech národů socialistické republiky.

Ústav z 31. mája, se přijímá a vztahuje se na všechny územní jednotky socialistické republiky a v zájmu všech národů socialistické republiky a v zájmu všech národů socialistické republiky.

Ústav z 31. mája, se přijímá a vztahuje se na všechny územní jednotky socialistické republiky a v zájmu všech národů socialistické republiky a v zájmu všech národů socialistické republiky.

Čl. 1

Československá socialistická republika, ako spoločný štát českého a slovenského národa a národností žijúcich na jeho území, v duchu socialistickej demokracie a internacionality zabezpečuje maďarskej, nemeckej, poľskej a ukrajinskej (rusínskej) národnosti možnosti a prostriedky na všestranný rozvoj.

Čl. 2

Ústavný zákon, ktorý sa vzťahuje na všetky územné jednotky socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky.

Čl. 3

(1) Ústavný zákon, ktorý sa vzťahuje na všetky územné jednotky socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky.

- a) právo na volenie a byť zvoleným,
- b) právo na volebnú kampaň počas voľieb,
- c) právo podávať uchádzať sa o úradnú funkciu v ministerstve, v štátnom úrade, v podnikoch, v inštitúciách, v spoločnostiach, v podnikoch, v spoločnostiach, v podnikoch,
- d) právo kandidovať na národnostných kultúrnych spoločenských organizáciách,
- e) právo na štát a občianstvo a byť zvoleným.

(2) Ústavný zákon, ktorý sa vzťahuje na všetky územné jednotky socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky.

Čl. 4

(1) Ústavný zákon, ktorý sa vzťahuje na všetky územné jednotky socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky.

(2) Ústavný zákon, ktorý sa vzťahuje na všetky územné jednotky socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky.

(3) Ústavný zákon, ktorý sa vzťahuje na všetky územné jednotky socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky a v zájmu všetkých národov socialistickej republiky.

Madách